

Magyarosi Sándor

Egy első világháborús katonatemető hányattatott utóélete

Az úzvölgyi temetővel kapcsolatban közzétett román nyelvű levéltári dokumentumok áttekintése

1917. augusztus 11-én az úzvölgyi temetőben örök nyugalomra helyezték Purpriger Dezső tartalékos főhadnagyot, a magyar királyi miskolci 10. honvéd gyalogezred I. géppuskás századának parancsnokát. A tisztet Dömötör György tábori lelkész temette, a szertartáson Breit József, a 39. hadosztály parancsnoka is megjelent. Az eseményről – amellet, hogy az ezred tábori újságja beszámolót közölt róla – fénykép is készült: előterében a koporsó látható, mellette az elhunyt főhadnagy tisztiszolgája áll, a koporsóval szemben az ezred tisztikara és a legénység sorakozott fel, a háttérben hegyek. Valahol az egykori fényképezőgép mögött jobbra ott a Magyaros-tető, ahol azokban a percekben, mikor a koporsót a gödörbe bocsátották, megszólaltak Purpriger géppuskái, a saját nyelvükön búcsúztatva az elköltözött hős parancsnokot.¹

Az Úz völgye, ahol a temető található, 1920-tól kezdődően² Románia, a második világháború idején pedig egy rövid ideig újra Magyarország része volt, és az első helyszínek közé tartozott, ahol 1944. augusztus 26-án a magyar határt elérő Vörös Hadsereg alakulatai összecsaptak a székely határőrség gyenge erőivel. Ezen írás apropóját azonban nem a térség második világháborús története adja, hanem az, hogy 2019. június 6-án ugyanannál a temetőnél, ahol 102 évvel ezelőtt Purpriger főhadnagy gyászszertartása zajlott, Románia legutóbbi évtizedeinek legsúlyosabb etnikai incidensére került sor.

A konfliktus gyökerénél az áll, hogy a Bákó megyében található Dormánfalva (Dărmănești) önkormányzata 52 betonkeresztet és egy nagyobb méretű, műemlék jellegű keresztet állított fel a sírkertben, amelyet korábban kizárólag a Hargita megyei Csíkszentmárton község polgármesteri hivatala gondozott. Az önálló román parcella kialakítása óriási felzúdulást váltott ki a székelyföldi magyar közösség körében – részben azért, mert a magyarok jelentős része szimbolikus térfoglalási kísérletként értelmezte a dormánfalviak gesztusát, mindehhez azonban az is jelentős mértékben hozzájárult, hogy a kereszték egy részét, a magyar fél szerint, a miskolci 10. honvéd gyalogezred katonáinak azonosított, de meg nem jelölt sírjaira állították. Az újonnan létrehozott – a dormánfalvi polgármester véleménye szerint: helyreállított – parcella felavatását május 17-ére tűzték ki, azonban végül a magyar közösség, az erdélyi magyar politikusok és Magyarország tiltakozásának hatására az avatási ceremóniát határozatlan időre elhalasztották. Az ügy tehát már-már megoldódni látszott, május 16-án azonban néhány ismeretlen személy fekete műanyag zsákokba csomagolta a betonkereszteket. Bár a zsákokat a dormánfalviak beavatkozása ellen tiltakozó magyarok közül néhányan szinte azonnal eltávolították, a hírt a korábban meglehetősen érdektelen román média is felkapta, kegyeletsértésnek, illetve sírgyalázásnak állítva be a temetőben történeteket. Tovább fokozta a feszültséget, hogy egy román nemzetiségű független európai parlamenti képviselőjelölt, aki május 17-én két társával jelent meg a helyszínen, később azt állította, a temetőnél tartózkodó magyarok tettelegesen is bántalmazták. Az események azonban még itt sem értek véget: miközben több román hatóság is kimondta, hogy a kereszték állítására a szükséges engedélyek

---

¹ A megfogalmazás az ezred tábori újságjában közölt beszámolóéból származik. Lásd: Gottfried Barna, „Háborús békeség – A m. kir. 10. (miskolci) honvédgyalogezred Erdélyben (1917. március – 1917. augusztus)” *Székelyföld*, XXI. Évf., 6. sz. (2017 június), 121. old.

² Ugyan Úzvölgy település csak 1920-tól tartozott Romániához, már 1918 végétől román ellenőrzés alá került.

beszerzése nélkül került sor, Dormánfalva polgármesteri hivatala engedélyezte, hogy június 6. alkalmából több román szervezet is megemlékezést szervezzen a temetőben (ekkor ünneplik Romániában a hősök napját). A tervbe vett esemény napján székelyföldi civilek és közszereplők – attól tartva, hogy az említett szervezetek a megemlékezés ürügyén tulajdonképpen az újonnan létrehozott parcella valamiféle felavatását vagy felszentelését kívánják megejteni – élláncot vontak a temető köré, azonban a helyszínre érkező román csoportok egyes tagjainak végül sikerült belülről erőszakkal kinyitniuk a sírkert kapuját, a későbbiekben sorra kerülő ortodox szertartás folyamán pedig valóban felszentelték az újonnan állított emlékművet és keresztekét. Mindezen eseményeket követően Viorica Dăncilă román miniszterelnök a helyzet megoldásaként azt javasolta, hogy a védelmi minisztérium vegye át az úzvölgyi temető kezelését, kidomborítva annak nemzetközi jellegét, ugyanakkor kihangsúlyozta: mindenki számára biztosítani kell azt a szent jogot, hogy tisztelegessen a világháborúban elesett hősök emléke előtt.

A konfliktus egyik legfontosabb kérdése az volt, hogy valóban temettek-e el román katonákat a temetőben, és ha igen, hányat (amint látni fogjuk, a vita során a román hadseregben harcoló katonák száma teljesen összerosódott mindazon katonák adataival, akik nem a román hadseregben harcoltak, de akik neve mellett a román szó szerepel az 1920-as évek végén keletkezett dokumentumokban). A dormánfalvi polgármesteri hivatal ez ügyben abbéli meggyőződésének adott hangot, hogy az 1926–27-es temetőrendezés idején, amikor a térségben máshol elhantolt katonák maradványait is ide temették át, egyenesen külön parcellát hoztak létre a románok maradványai számára. A későbbiek folyamán ennek bizonyítására egy lista is előkerült, amelyen 149 román katona neve szerepelt, és amelyet a június 6-i szertartáson fel is olvastak a temetőben. A sírkerttel kapcsolatos levéltári anyagok, amelyek tisztázhatták volna a kérdést, végül csak június 12. körül, a hadisírok és a háborús emlékművek gondozásáért felelős román hivatal által közzétett állásfoglalás³ részeként kerültek nyilvánosságra⁴ (a hivatal neve románul *Oficiul Național pentru Cultul Eroilor*, rövidítve: *ONCE*⁵). Jelen tanulmány ezek elemzésére tesz kísérletet. Mielőtt azonban erre rátérnénk, tekintsük át, milyen forrásokról is van szó tulajdonképpen.

Az említett dokumentumok, amelyeket a közlemény második részébe illesztettek be a szöveg mellékleteként, két külön csoportba sorolhatók.⁶ Az első csoport dokumentumai, amelyek a két háború közötti időszakban születtek, a következők:

- a. a temető alaprajza, amely az 1926–27-es temetőrendezést követően készült (az eredeti szövegben: Anexa nr. 1);
- b. az áttemetési napló (Anexa nr. 3);
- c. egy 1928. január 18-i nemzetiségi táblázat (Anexa nr. 2);
- d. egy 1936-os csendőrségi beszámoló (Anexa nr. 4).

A második csoport dokumentumai – egy kivételével – egy olyan országos felmérés eredményeként jöttek létre, amelyre az 1980-as években került sor, és amely során Románia minden háborús emlékművét nyilvántartásba vették. Ezek között tárgyaljuk azt a

³ <https://once.mapn.ro/pages/view/175> (Letöltve: 2019. 06. 20.)

⁴ E dokumentumok egy részét a B1 román tévécsatorna már korábban is bemutatta – bár itt a helyes megfogalmazás az lenne, hogy tudósítottak a létezésükről: az általuk közzétett fotók túl gyenge minőségűek voltak ahhoz, hogy bármit ki lehetett volna olvasni belőlük.

⁵ A hivatal nevét az ügyel foglalkozó újságcikkek szerzőinek többsége Hősök Emléke Országos Hivatalként fordította magyarra.

⁶ Az említett rész az *Istoricul Cimitirului Eroilor Valea Uzului* – az Úzvölgyi Hősök Temetőjének története – címet viseli.

dokumentumot is, amelyet nem az ONCE hozott nyilvánosságra, hanem a Cultul Eroilor Bacău elnevezésű egyesület⁷ Facebook-oldalon tettek közzé május 8-án (a dokumentum megnevezése a továbbiakban: 1985-ös műemlékfelmérő adatlappal együtt közzétett lista). Ebbe a csoportba tehát a következő dokumentumok tartoznak:

- a. az úzvölgyi temetőben eltemetett 19 román katona nevét tartalmazó, dátum nélküli dokumentumrészlet (Anexa nr. 7);
- b. egy 1985-ös műemlékfelmérő adatlappal együtt közzétett lista, amely 149, állítólag az úzvölgyi temetőben eltemetett román katona nevét tartalmazza (ezt nem az ONCE, hanem egy egyesület tette közzé)⁸;
- c. a temető 1988-ból származó nyilvántartási adatlapja (Anexa nr. 5).

Ugyancsak e csoport dokumentumaival összefüggésben kerül tárgyalásra a Poiana Uzuluinál eltemetett és a két világháború között Comănești-re átvitt román katonák névjegyzéke (Anexa nr. 8) is, amelynek pontos keletkezési dátumát nem ismerjük, de feltételezhetően szintén az említett időszakban szülehetett. Mindezen dokumentumok elemzéséhez azt a 600 nevet tartalmazó adatbázist is felhasználtuk, amelyet a magyar fél a korabeli magyar halotti anyakönyvek alapján állított össze a temetőben elhunyt katonákról.⁹

A vizsgálat során a következő kérdésekre kerestük a választ:

1. valóban kerülhettek-e a temetőbe román katonák; ha igen, mit tudhatunk meg róluk a közzétett dokumentumokból;
2. hogyan módosultak a temetőben elhantoltak adatai azt követően, hogy az 1980-as években az akkori hatalom tulajdonképpen meghamisította a temetőre vonatkozó iratokat;
3. az eddig ismert forrásokban előfordul-e bármi, ami megerősítené, hogy a második világháborúban is temettek el a térségben elesett katonákat a temető területén.

Ahhoz, hogy e kérdéseket minél alaposabban megválaszolhassuk, röviden kitértünk a térségben lezajlott első világháborús eseményekre, illetve áttekintettük az 1920-as években lezajlott temetőrendezés rövid történetét is. Zárásként a dokumentumok elemzését egy olyan szövegrész egészíti ki, amely a jelenlegi konfliktus megoldásának egy lehetséges módját is felveti.

Történeti háttér

Mint tudjuk, 1916. augusztus 27-én Románia három hadsereggel támadást intézett az akkori Osztrák–Magyar Monarchia, ezen belül pedig Erdély ellen, ahol ekkor mindössze az osztrák–magyar 1. hadsereg állomásozott. Az osztrák–magyar csapatok meg sem kísérelték felfogni a

⁷ A Cultul Eroilor Bacău – Hősök Emléke, Bákó – szervezet kapcsán fontos hangsúlyoznunk, hogy a névazonosság ellenére sem a temetőrendezést levezető „Cultul Eroilor” Társasághoz, sem pedig a mai állami hadisírgondozó hivatalhoz, az ONCE-hoz nincs köze. A név az Asociația Cultul Eroilor Regina Marina (ANCERM) – tehát egy egyesület – bákói szervezetét takarja, amely nem hivatalos szerv. Körülbelüli fordítása: A Hősök Emlékének Ápolására Létrehozott Mária Királyné Egyesület.

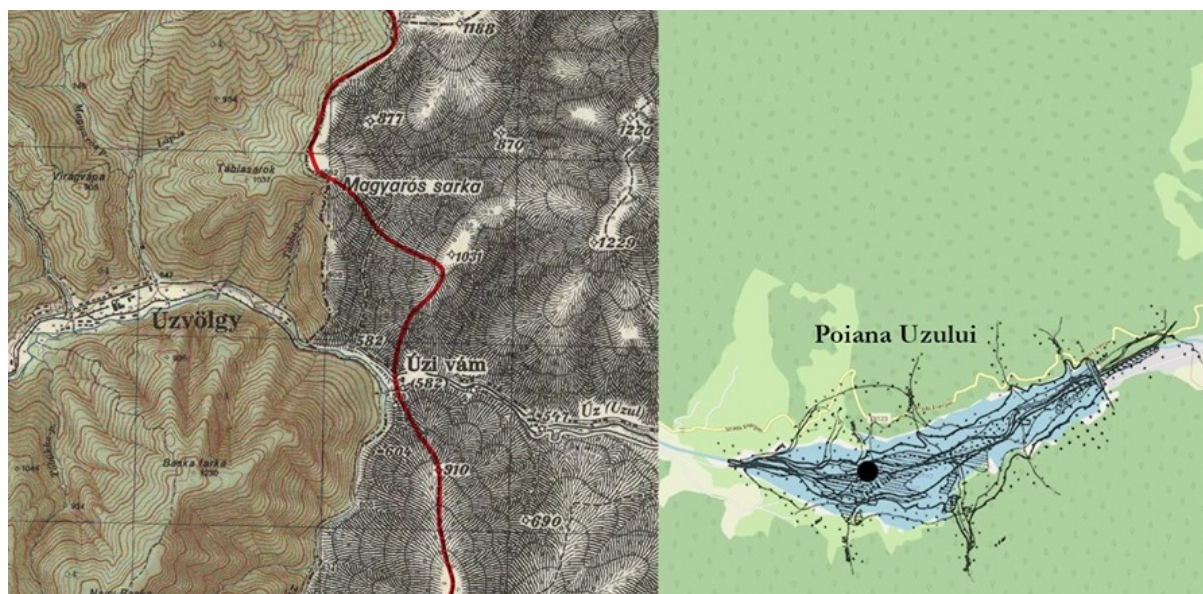
⁸ A lista lelőhelye:

<https://www.facebook.com/cultuleroilorbacau.bacau/posts/1152053194975316>

(Letöltve: 2019. 06. 20.)

⁹ <https://hargitamegye.ro/uzvolgye/haditemeto/hirek/az-uzvolgyi-temetoben-nyugszanak.html?fbclid=IwAR0j7FBWMJXKY-W0w8SbmvqztPiK7dVFNTsNuEOUayQdiO3wp9oNqBRshtQ>
(Letöltve: 2019. 06. 20.)

támadást; feladatuk abban merült ki, hogy a román előretörést mindaddig lelassítsák, amíg a központi hatalmak elegendő erőt vonnak össze a térségbe ahhoz, hogy felvehessék a harcot a támadókkal. Az átcsoportosított, döntően német hadosztályokból felállított 9. hadsereg előbb Nagyszebennél, majd Brassónál is csatát nyert a románok ellen, aminek következtében olyan román erők is megkezdték a visszavonulást, amelyek tulajdonképpen nem szenvedtek döntő vereséget. Ezek közé tartozott a román Armata de Nord (Északi Hadsereg), illetve ennek egyik csapatteste, a 27. bákói gyalogezred is. Velük ütköztek meg az Úz völgyében a 39. magyar honvéd gyaloghadosztály¹⁰ katonái.

Az Úz völgyében vívott harcok helyszíne; a térképen az is látható, hol húzódtak 1916 novemberében a 39. hadosztály állásai (az 1941-es katonai felmérés térképének felhasználásával készítette: Toró Attila)

Az ebben a térségben vívott harcokra tulajdonképpen azt követően került sor, hogy a románok elhagyták Magyarország területét, és az akkori határ túloldalán rendezkedtek be védelemre. A magyar csapatok támadása, amely során meglehetősen nehéz harcok árán mintegy nyolc-tíz kilométernyi mélységben hatoltak be Románia területére, október 15-én indult, október 20-án pedig a Poiana Uzului nevű település közelében kiépített román völgyzáró állások is a támadók birtokába kerültek, akik így tulajdonképpen elérték az Úz völgyének keleti kijáratát. Az elfoglalt területet végül nem sikerült megtartaniuk: október 24-től a megerősített román csapatok egyre inkább átvették a kezdeményezést, és egy október 27-én indított ellentámadással majdnem a határig vetették vissza a magyarokat. Mozgóharcra a térségben tulajdonképpen csak ebben az időszakban került sor: október 28. után az arcvonalak megmerevedtek, kiépültek a két fél állásai, és a Magyaros-tető környéki harcokat leszámítva az ellenségeskedés befejezéséig egyik fél sem foglalt el jelentős területeket a másiktól.

Amint a fentebbiekből is látható, az Úz völgyében vívott harcokra nem Úzvölgy településnél, hanem a településtől valamivel keletebbre, az egykori magyar határ és Poiana Uzului közötti

¹⁰ A hadosztály gyalogságát a kassai 77. gyalogdandár (kassai 9., munkácsi 11. honvéd gyalogezred) és a miskolci 78. gyalogdandár (miskolci 10., besztercebányai 16. honvéd gyalogezred), tüzérségét a 39. tüzérdandár, lovasságát a cs. és kir. 15. huszárezred 1., 2. huszárszázada alkotta. Parancsnoka 1914. augusztus 9. és 1915. szeptember 25. között Hadfy Imre altábornagy, szeptember végétől Dáni Balázs vezérőrnagy, 1916 novemberétől Breit József altábornagy volt.

területen került sor, és van e harcoknak néhány további aspektusa is, amelyekről a temetővel kapcsolatos román–magyar nézeteltérések során annak ellenére sem történt említés, hogy számtalan vitás kérdést tisztázhattak volna az itt eltemetett katonákkal kapcsolatban. Ezek egyike az, hogy ebben a térségben mindössze hat hétig harcoltak román csapatok: amint a 39. hadosztállyal kapcsolatos forrásokból kiderül, a seregtest katonái november 26–27-én már a románok szakaszát átvevő orosz hadosztály járőreinek megjelenését észlelték a magyar vonalak előtt. Azt is fontos hangsúlyozni, hogy a temető nem egy csata után, azaz két vagy több hadsereg összeütközését követően jött létre, és így nem is a szemben álló felek azon katonáit temették ide, akik a csataterén maradtak az ütközet után. A térségben a kezdeti kéthetes időszakot leszámítva állásharcok zajlottak – azaz mindkét fél kiépítette a maga lövészárokszerét, és a harcokra leginkább ezek között került sor –, a sírkert pedig olyan területen került kialakításra, amely mindvégig a magyar vonalak mögött maradt. Az állásharcok során a legtöbb katonát vagy azokban az állásokban érte a halál, amelyek védelmét ellátta, vagy valahol a két állásrendszer közötti területen; ezek közül az előbbieket többnyire a saját erők vonalai mögött temették el, az utóbbiak pedig – amennyiben holttestüket nem sikerült hátravinni – valószínűleg temetetlenül maradtak a konfliktus idejére. Az orosz fronton még 1916-ban is előfordult, hogy a szemben álló csapatok néhány órára abbahagyták az ellenségeskedést és összeszedték az ún. senki földjén elesettek holttesteit, azonban az ellenfelek ezekben az esetekben sem temetkeztek egymás vonalai mögé. Az Úz völgyében vívott harcok kapcsán efféle tűzszünetről mindeddig nincs tudomásunk. Az elmondottak összefoglalásaként tehát kijelenthető: nem túl valószínű, hogy román katonákat nagyobb számban temethettek volna az osztrák–magyar oldalon létrejött temetők bármelyikébe is.

Egészen más a helyzet az oroszokat illetően. Ők egyrészt nem hat hétig, hanem megközelítőleg egy éven át voltak a térségben, másrészt velük kapcsolatban pontosan tudni, hogy a Magyarostetőért vívott harcokat lezáró 1917. március 8-ai rohamtámadás után legalább 400 elesett katonájuk maradt a magyarok által elfoglalt területen, ugyanakkor azonban az is ismeretes, hogy az említett harcokban elesettek egy részét – függetlenül attól, hogy a német, az orosz vagy az osztrák–magyar hadsereg egyenruháját viselték-e – eredetileg nem az úzvölgyi temetőben hantolták el. Azok az ellenséges katonák tehát, akik mégis az említett sírkertben nyugszanak, feltehetőleg valamiféle kisebb összecsapás során, sebesülten kerültek a magyarok fogságába, és valamelyik front mögötti segélyhelyen haltak bele a harcok során elszenvedett sérüléseikbe.

Végül meg kell említenünk azt is, hogy az osztrák–magyar és a román állam közötti ellenségeskedés nem a világháború befejezésekor, hanem jóval előbb, az 1917. december 9-én Focșaniban aláírt fegyverszünettel ért véget, valamint hogy a román csapatok csak majdnem egy évvel később, a belgrádi egyezmény aláírását követően vonultak be újra Erdélybe (az egyezmény aláírására 1918. november 13-án került sor). Ennek azért van jelentősége, mert az Úz völgyében vívott harcokra, illetve az állások kiépítésére a határ román oldalán került sor, azonban 1917 decembere és az 1918 novembere között, amikor a front felszámolása miatt a még temetetlen halottak elhantolására is lehetőség adódott, Úzvölgy és az itt létrehozott temető még magyar fennhatóság alá tartozott. Magyarán: a háború befejezését követően a román fél azért nem temethette a saját katonáit az úzvölgyi temetőbe, mert ekkor az még nem volt Románia része, hanem tulajdonképpen külföldnek számított.

A temetőrendezés története

A mostani sírkert magvát képező haditemető még az első világháború idején jött létre, jelenlegi formáját pedig az 1926–1927-es Csík megyei hadisírrendezés – ún. centralizálás – folyamán

nyerte el. A rendezés, amelyet az 1919-ben alapított Cultul Eroilor (Hősök Emléke) Társaság¹¹ hajtott végre, ebben az esetben kizárólag a megye területén található hadisírokat érintette, amelyek nagy része a megyeszékhelyre, Csíkszeredába került, ahol a folyamat eredményeként egy körülbelül 1800 sírból álló katonai temető jött létre. Kivételt csupán az Úz völgyében levő haditemetők, illetve a környék falvainak temetőiben található katonasírok képeztek: az ezekben eltemetett katonákat ugyan szintén exhumálták, az ő maradványaikat azonban nem a megyeszékhelyen, hanem az Úzvölgy településen található sírkertben temették újra.¹² Az itteni munkálatokkal a társaság Agachie alhadnagyot és Anghel törzsőrmestert bízta meg.¹³

Úgy tűnik, a völgybeli rendezés nagyrészt az ismert sírokban nyugvó háborús halottak kihantolását és újratemetését jelentette; arra vonatkozóan, hogy az úzvölgyi temetőbe a környékbeli hegyekben talált katonák holttestének maradványai is eltemetésre kerültek volna, az eddig előkerült forrásokban semmiféle adat nem szerepel. Ugyancsak nincs információk arról, hogy a temetőben közös sírt vagy csontkamrát hoztak volna létre (haditemetőkben az azonosítatlan maradványokat ezek valamelyikében szokás elhelyezni).

Mivel az újratemetéseket többé-kevésbé pontosan vezették, az áttemetési naplóból¹⁴ részben az is kiderül, hogy a máshonnan hozott hősi halottakat mely temetőkből exhumálták. Ezek a következők:

- Magyaros-tető (feltételezhető, hogy itt több haditemető is lehetett);
- Fârcu Mic hegy (Kisfarok) a Nemere-hegységből;
- Csíkszentmárton, görög-katolikus temető (Sântmartin);
- Kászonaltiz, görög-katolikus temető (Plăeșii de Jos),
- Kászonjakabfalva, görög-katolikus temető (Iacobeni).

Fontos megjegyeznünk, hogy míg a román hatóságok az általuk azonosított 167 katona esetén feltüntették az eltemetés eredeti helyét, az újratemetettek döntő többségére vonatkozóan nem készültek ilyen feljegyzések. Az utóbbi kategóriába sorolható katonák nagy száma alapján feltételezhető, hogy az említetteken kívül más helyszínekről – például az Úzvölgy közelében levő Kőkerttől, illetve a Csobános völgyéből – is kerülhettek át katonák az úzvölgyi temetőbe (az előbbi két helyen biztosan létezett katonatemető).

Az exhumálások helyéből az is kiderül, hogy a centralizálás során tulajdonképpen azokat a temetőket telepítették át Úzvölgybe, amelyeket a 39. hadosztály ezredei, illetve a seregtest területén bevetett német ezredek hoztak létre a háború alatt, és ugyancsak ezen alakulatok valamelyikének segélyhelyein halhattak bele korábban szerzett sérüléseikbe azok a katonák is, akiket a környező falvak temetőiből exhumáltak. Ellenséges katonák nagyobb számban leginkább ez utóbbiak között fordulhattak elő.

¹¹ A társaságot 1919-ben, „Mormintele Eroilor căzuți în Război” – a háborúban elesett hősök sírja – névvel hozták létre, 1927-ben pedig nevét Societatea „Cultul Eroilor”-ra – hősök kultusza társaságra – változtatták. Feladatai közé egyebek mellett a világháborúban elesett hősök földi maradványainak exhumálása, összegyűjtése és újratemetése tartozott. A társaság 1948-ig működött.

¹² *Romania Eroica*, IX. évf, 1. sz, január (1928), 14. old.

¹³ Vö: <https://once.mapn.ro/app/webroot/fileslib/upload/files/Documentare/Valea%20Uzului/Anexa%204.pdf> (Letöltve: 19. 06. 2019.)

¹⁴ Lásd: <https://once.mapn.ro/app/webroot/fileslib/upload/files/Documentare/Valea%20Uzului/Anexa%203.pdf> (letöltve 2019. 06. 15.)

A temető alaprajza

Az úzvölgyi temetővel kapcsolatos egyik első román dokumentum egy jelmagyarázattal ellátott alaprajz, amely már az 1926–1927-es, az átemetések miatt jelentősen megnövekedett sírkertet ábrázolja. Ennek tanúsága szerint a centralizálás során a temetőben hét parcellát alakítottak ki oly módon, hogy ezek magukba foglalták a helyszínen már eleve létező osztrák–magyar temető elemeit is. E parcellák közül ötben magyar, egyben német, egy további parcellában pedig osztrák katonák sírjai kaptak helyet (ebben az esetben a magyar, német és osztrák kifejezések nem feltétlenül egy adott etnikai csoporthoz való tartozást, hanem állampolgárságot jelölnek). A parcellákat megszámozták, a számok mellett pedig azt is feltüntették az alaprajzon, hogy mely hadsereg katonáit hantolták el az adott parcellában:

N1: Eroi unguri (magyar hősök)

N2: Eroi austrieci (osztrák hősök)

N3: Eroi unguri (magyar hősök)

N4: Eroi germani (német hősök)

N5: Eroi unguri (magyar hősök)

N6: Eroi unguri (magyar hősök)

N7: Eroi unguri (magyar hősök)

(Az alaprajzon gyakran csak a magyar jelentésű ungur szó ung. formájú rövidítése szerepel).¹⁵

A temetőre vonatkozó egyéb információkat az alaprajzhoz tartozó jelmagyarázatban tüntették fel: ezekből tudjuk például, hogy a háború ideje alatt itt eltemetett 350 ellenséges hős (eroi inamici) mellé a központosítás során 793 ellenséges hős (eroi inamici) került, és hogy ezzel a temetőbeli sírok száma 1143-ra emelkedett. Tekintve, hogy ez a szám megegyezik a temetőben található összes sír számával, bizvást kijelenthető, hogy az 1926–1927-es alaprajz szerint a temetőben csak ellenséges hősök kerültek eltemetésre. A jelmagyarázatban szerepel egy másik felosztás is, amely szerint a sírkertben 159 azonosított és 984 azonosítatlan hős (itt: eroi necunoscuți) nyugszik. Amint az eredeti dokumentumról készült felvételen látható, e két kategória közül az elsőt az orosz, olasz, szerb, magyar, osztrák, német és román szavakkal egészítették ki.

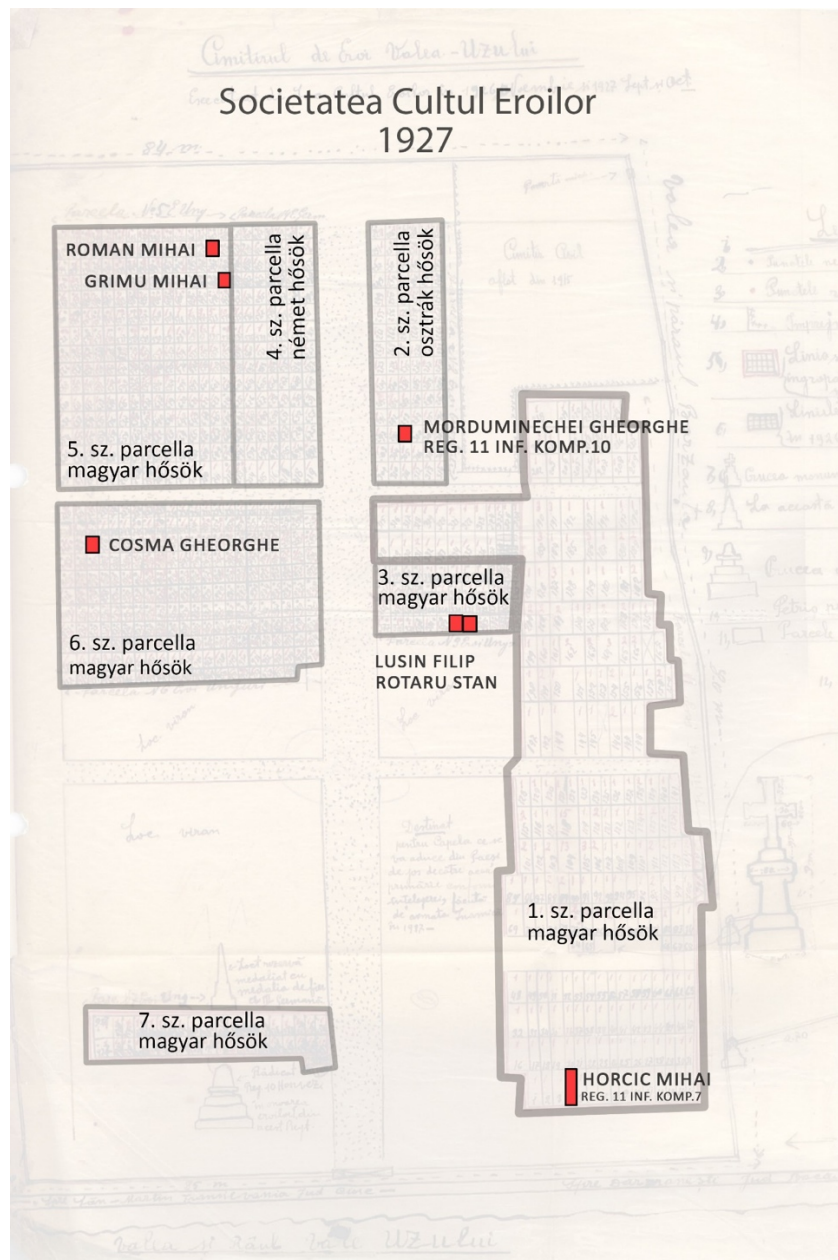
Az átemetési napló

A temető alaprajza mellett az 1926–1927-es hadisírrendezés másik ismert dokumentuma az ún. átemetési napló, amely mindazon katonák adatait tartalmazza, akiket a román hatóságoknak sikerült azonosítaniuk a centralizálás során. A tizenkét dupla oldalból álló dokumentumban 167 katona neve szerepel, a számozás azonban csupán 166-ig tart. Az ONCE weboldalán közzétett román nyelvű szöveg ezt azzal magyarázza, hogy a 14. sorszámot a 14. bis követi, de a helyzet ennél kissé bonyolultabb, ugyanis a 126. sorszám után szintén 126. bis következik, a

¹⁵ Az átemetési napló arra vonatkozóan is tartalmaz adatokat, hogy a más nemzetiségű vagy állampolgárságú katonákat hová temették, e kérdésre azonban itt nem térünk ki külön. Kivételt csupán a románként azonosított katonák képeznek; róluk bővebben is lesz szó a későbbiek során.

71. számnál ellenben nincs érvényes adat (itt az történt, hogy tévedésből másodszor is bevezették az előző rubrikában szereplő információkat, aztán kihúzták a teljes bejegyzést, a következő katona nevéhez azonban valahogy mégis a 72. sorszám került). Az azonosított katonák száma az alaprajz jelmagyarázatában feltüntetett adatokkal sem egyezik meg: ott mintegy 159 katonát soroltak ebbe a kategóriába.

Amint a naplóból kiderül, a temetőben hét olyan katona – Cosma Gheorghe, Grimu Mihai, Horcic Mihai, Lusin Filip, Morduminechei Gheorghe, Roman Mihai és Stan Rotaru – sírja is helyet kapott, akiket a hatóságok az újratemetés folyamán románként azonosítottak. Ezek közül Morduminechei a 2. osztrák-, Stan és Lusin a 3. magyar-, Roman és Grimu az 5. magyar-, Cosma pedig a 6. magyar parcellában került eltemetésre.

Az áttemetési naplóban románként feltüntetett katonák sírja az 1926–1927-es temetőrendezés során készült alaprajzon (készítette: Gergely Előd)

Horcic esete valamivel bonyolultabb: nála a fűrésztelep melletti temető 4. számú sírját jelölték meg az exhumálás helyeként, az új sírhely számának fenntartott rubrikát viszont üresen hagyták, ami arra is utalhat, hogy maradványait nem hantolták ki, hanem ugyanott maradt, ahová halálakor temethették: az 1. magyar parcellában. E feltételezésnek azonban ellentmond, hogy a temető egy közkézen forgó német nyelvű vázlatán a Horcic név (vagy ennek magyar változata) nem szerepel.

A temetőösszevonás során eltemetett román katonák						
	Sorsz.	Név	Alakulat	Elhalálozás	Honnan	Hova
1	25	Cosma Gheorghe		29.03.1917	Kászontíz	763
2	46	Grimu Mihai			Magyaros	470
3	83	Horcic Mihai	11.ezr. 7sz.	19.12.1917	Fűrésztelep	
4	91	Lusin Filip			Csíksszentm.	384
5	105	Morduminechei Gheorghe	11. ezr. 10. sz.	22.12.16	Fűrésztelep	289
6	126	Roman Mihai			Magyaros	425
7	126 bis	Rotaru Stan			Csíksszentm.	383

A fenti neveket az interneten is elérhető magyar adatbázissal összevetve több egyezés is kimutatható:

- a. Horcic Mihai neve, alakulata és elhalálozásának időpontja alapján azonos a magyar adatbázisba 209-es sorszámmal magyarként bevezetett Harcsik Mihállyal;
- b. Lusin Filip eltemetési helye alapján nagy valószínűséggel azonos az eredetileg Csíksszentmártonban eltemetett, a magyar adatbázisba Lusicz Fülöpként bevezetett orosz katonával (70. sorszám);
- c. Morduminechei Gheorghe alakulatának száma és elhalálozásának időpontja megegyezik Madaninec György népfelkelőével (228. sorszám), Morduminechei-t azonban eredetileg az úzvölgyi fűrésztelepen, Madaninecet pedig Csíksszentmártonban temették el.

A fentebbi információkból tehát megállapítható, hogy az áttemetési naplóban románként feltüntetett nevek viselői közül kettő az osztrák–magyar hadseregben szolgált – ezek egyikét, Horcic/Harcsik Mihályt a temetésükről gondoskodó magyar hatóságok magyarként azonosították –, egy harmadik katona pedig – Lusin/Lusic Fülöp – oroszként jelenik meg a magyar nyilvántartásban. A fennmaradó négy katonát illetően az interneten is elérhető magyar adatbázisban nem találtunk semmiféle információt.

Az 1928. január 18-i nemzetiségi táblázat

Az 1928. január 18-i datálású táblázat, amely az ONCE által közreadott szöveg második mellékleteként jelenik meg, tulajdonképpen az úzvölgyi temetővel kapcsolatos vita egyetlen olyan dokumentuma, amely az itt elhantolt katonák nemzetiségi hovatartozására vonatkozó adatokat tartalmaz, és amely valamennyire hitelesnek is tekinthető. Jelentőségét az adja, hogy

- ez az első olyan forrás, amely a temetőben eltemetett összes katona etnikai hovatartozására/állampolgárságára vonatkozóan tartalmaz információkat (az áttemetési napló adatai csak a név szerint is azonosított katonákra vonatkoznak),
- ebben a táblázatban szerepelnek először azok az adatok, amelyek a későbbiekben valamelyest módosítva az 1980-as években született dokumentumokban is megjelennek,
- ez az első olyan dokumentum, amelynek segítségével a temetőt újabban nemzetközileg kívánják bemutatni.

A dokumentumban szereplő számadatokat az alábbi táblázat tartalmazza:

Az 1928. január 18-i nemzetiségi táblázat				
		Azonosított	Azonosítatlan	Összesen
1	Román	8	3	11
2	Magyar	108	336	444
3	Német	43	78	121
4	Orosz	4	18	22
5	Szerb	3		3
6	Olasz	2		2
7	Osztrák	2		2
	Ismeretlenek			242
	Helyben levők			350
	Összesen			1197

Amint látható, a táblázatban hét nemzetiségi és két egyéb kategória szerepel: ez utóbbiak közül a dokumentum készítői az *Ismeretlenek* kategóriában azok számát tüntették fel, akik kapcsán semmiféle információval nem rendelkeztek (sem a nevüket nem sikerült kideríteni, sem pedig azt nem tudták megállapítani róluk, hogy mely állam hadseregében harcolhattak), a *Helyben levők* (Aflați pe loc) kategóriába pedig azok kerültek, akik már a központosítás előtt is az úzvölgyi temetőben voltak eltemetve. Ez utóbbiakat a táblázat készítői is a 39. hadosztály honvédeként tartották számon, olyannyira, hogy a 350-es számot tartalmazó mondat fölé az ungui neidentificați – azonosítatlan magyarok – szót írták (kiegészítve azzal, hogy közülük csupán Purpriger Dezsőt sikerült név szerint is azonosítani).

Ha alaposabban megvizsgáljuk a fentebbi adatokat, három dolog is feltűnik velük kapcsolatban: egyrészt az, hogy a korábbi dokumentumokhoz képest a temetőben elhantoltak száma 54-gyel magasabb lett (erre a közzétett anyagok semmiféle magyarázattal sem szolgálnak), másrészt az, hogy az azonosított román katonák száma az újratemetési jegyzőkönyvhöz képest eggyel megnőtt, harmadrészt pedig az, hogy a magyarok a többiekkel ellentétben nem két, hanem három kategóriában jelennek meg, aminek következtében valahogy elsikkad, hogy 794 fős létszámukkal messze a legnagyobb csoportot alkotják a temetőben elhantoltak közül. Érdekes tehát a fentebbi adatokat abból a szempontból is megvizsgálunk, hogy a különféle csoportokba sorolt katonák mely állam – Ausztria–Magyarország, Németország, Románia és Oroszország – haderejének kötelékében vettek részt az Úz völgyében zajló harcokban. A következő táblázatban csak azokat a nemzetiségeket soroltuk egy-egy hadsereghez, amelyek esetén semmiféle kétely nem merült fel azzal kapcsolatban, hogy az illető nemzetiséghez tartozók az adott haderőben szolgálhattak. Ez alól csupán a tárgyalt dokumentumban románként szereplő katonák képeznek kivételt (róluk a későbbiekben lesz szó).

A nemzetiségi táblázat adatainak hadseregek szerinti megoszlása					
Központi hatalmak		Antant		Egyéb	
Osztrák–magyar	796	Román	11	Szerb	3
magyar	794	Orosz	22	Olasz	2
osztrák	2				
Német	121				
Összesen	917		33		5

A már ismert adatok ilyen módon történő csoportosítása egészen más képet nyújt a temetőről, mint a korábbi táblázat, ugyanis meglehetősen világosan megmutatja: nem annyira nemzetközi-, hanem sokkal inkább egy osztrák–magyar (egészen pontosan: magyar) temetővel van dolgunk, amelyben a szövetséges német hadsereg katonái külön parcellát kaptak, illetve ahová körülbelül 30–40 ellenséges katonát is eltemettek.

Az utóbbi kategórián belül – amint már jeleztük – fontos külön kitérnünk a román katonák számára. A táblázatba az 1928-as adatot vezettük be, azonban ezt semmilyen más forrás nem támasztja alá: amint láttuk, az áttemetési naplóban szereplő 7 román katonából 2 biztosan nem a román hadseregben szolgált, egy feltehetően orosz volt, a fennmaradó négy esetében pedig arra vonatkozóan, hogy mely ország hadseregében harcolva estek el, a vizsgált dokumentumokban nincs információ.

Az 1980-as években létrejött dokumentumok

Ez az a dokumentumcsoport, amely körül mindeddig a legtöbb félreértelmezés született. Amint Maria Bucur kutatásaiból tudjuk, az ide sorolt iratok egy olyan országos felmérés során keletkeztek, amire azt követően került sor, hogy a román hadsereg a nyolcvanas évek elején figyelmeztette Nicolae Ceaușescu diktátort: az Erdélyben található magyar háborús

emlékművek veszélyt jelentenek a román államra nézve.¹⁶ Az eddig nyilvánosságra hozott anyagból a következők tartoznak ebbe a kategóriába:

- a. az úzvölgyi temetőben eltemetett 19 román katona nevét tartalmazó, dátum nélküli dokumentumrészlet (Anexa 7);
- b. Poiana Uzuluinál elhantolt és később Comăneștire áttemetett 130 román katona névsorát tartalmazó, ugyancsak dátum nélküli lista (Anexa 8);
- c. egy 1985-ös műemlékfelmérő adatlappal együtt közzétett lista, amelyen az Úzvölgyben eltemetett 19 román katona nevéhez egyszerűen hozzátoldották a Comănești-en eltemetett 130 katona névsorát, azt a látszatot keltve, hogy tulajdonképpen 149 román hős sírja található az úzvölgyi temetőben (az így keletkezett listát legelőször 2019. május 8-án tették közzé a Cultul Eroilor Bacău – Hősök Kultusza, Bákó – nevű Facebook-oldalon);
- d. a temető 1988-ból származó nyilvántartási adatlapja (Fișa de evidență a cimitirului), amely szerint a temetőben 148 azonosított román katona sírja található (Anexa 5).

A felsoroltak közül talán a második dokumentum a legfontosabb, ez ugyanis arra a 130 román katonára vonatkozóan tartalmaz információkat, akik a Poiana Uzuluinál létrejött román katonai temetőben kerültek eltemetésre (ezek maradványait a két világháború között – feltehetőleg a Bákó megyében végrehajtott központosítás során – az ugyancsak Bákó megyei Comăneștire szállították át). Az 1980-as években tulajdonképpen e 130 katona adatait használták fel arra, hogy az Úzvölgyben eltemetett román katonák számát mesterségesen felduzzassák, mégpedig úgy, hogy a sírkertben nyugvó 19 román katona nevéhez hozzátoldották a Poiana Uzuluinál elhantoltak neveit, az így létrejött listáról pedig, amelyen így már 149 név szerepelt, egyszerűen kijelentették, hogy az úzvölgyi temető román hőseinek neveit tartalmazza (arról, hogy a temetőben nyugvók listáján miért 19 azonosított román katona szerepel a korábbi 7 vagy 8 helyett, a későbbiekben lesz szó). Ezzel a módszerrel készült a harmadik dokumentum, vagyis az az 1985-ös datálású lista is, amelyet egy nyugalmazott ezredes bocsátott a bákói Cultul Eroilor elnevezésű egyesület rendelkezésére, és amelyből a román katonák neveit a június 6-i avatási ceremónia és/vagy megemlékezés során felolvasták.

Mindez megmagyarázza a 130 névnyi többletet, azonban e forráscsoport kapcsán két olyan probléma is felmerül, amelyre az ONCE oldalán közzétett szöveg nem tér ki részletesebben. Ezek egyike arra a listára vonatkozik, amely az úzvölgyi temetőben elhantolt 19 azonosított román katona nevét tartalmazza, és amely kapcsán csak annyi kerül említésre, hogy a növekedést semmilyen forrás nem támasztja alá; a listán szereplő adatokkal ennél bővebben az ONCE-féle szöveg nem foglalkozik. Elhanyagol az említett elemzés egy másik lényeges kérdést is, amely a román katonák számának mesterséges felduzzasztásával kapcsolatos, jelesül azt, hogy az adatok átírása érintette-e valami módon a temetőben nyugvó más nemzetiségű katonák adatait. A következőkben e két kérdés tisztázására teszünk kísérletet.

A temetőben elhantolt 19 román katonára vonatkozó dokumentum

A szóban forgó dokumentum tulajdonképpen egy lista, amelyre 19 román katona neve és elhalálozási dátuma mellett a temetőben elhantolt ismeretlen román katonák, illetve az egyéb nemzetiségekhez tartozó katonák számát is rávezették. A mellékletet megnyitva azonnal látható, hogy valamilyen okból kifolyólag nem a teljes iratot, hanem ennek csupán egy részletét – körülbelül egy A4 oldal kétharmadát – hozták nyilvánosságra: ebből sem az nem derül ki,

¹⁶ Az emlékműfelmérés kapcsán lásd Maria Bucur, *Heroes and Victims*, Bloomington and Indianapolis, 2009. 183–184 old.

hogy a teljes dokumentum milyen céllal született, sem pedig az, hogy az említett adatokon kívül még mi szerepelhet benne. A listát szemügyre véve az is teljesen egyértelművé válik, hogy tulajdonképpen két különálló részből tevődik össze: míg az első tizenkét névnél az elhalálozás teljes dátumát – nap, hónap, év – kiírták, az utolsó hét név mellett már csak évszám olvasható. Ezúttal – rendhagyó módon – először a második csoportba tartozó neveket tekintjük át.

Ha e neveket összevetjük az áttemetési naplóba románként bevezetett katonák nevével, kiderül, hogy:

- a. öt név – Cosma Gheorghe, Grimu Mihai, Morduminechei Gheorghe, Roman Mihai és Rotaru Stan – mindkét dokumentumban szerepel;
- b. Horcic Mihai/Harcsik Mihály neve valamelyest megváltozott, így ő Horciucként került fel a listára;
- c. az áttemetési naplóban ugyancsak románként szereplő Lusin Filip nevét kihagyták, a helyére pedig egyszerűen beírták a Bogdan Ioan nevet.

Azt, hogy Lusin nevét miért nem vették át, nem tudni pontosan. Logikus magyarázatként az kínálkozna, hogy a lista összeállításához valami olyan forrást használhattak, amelyben a katona eleve sem románként szerepelt (mint már volt szó róla, a magyar hatóságok is oroszként azonosították), valószínűbbnek látszik azonban, hogy a furcsa név egyszerűen nem tetszett a listakészítőknek (vagy nem tűnt elég román hangzásúnak nekik). A dolog érdekessége, hogy a Bogdan Ioan nevet, amely a Lusiné helyett került a listára, szintén sikerült megtalálni az áttemetési naplóban, ahová még Bogdan Ianoş formában, egy magyarként azonosított katona nevéként vezették be 16-os sorszámmal.

A listán szereplő másik csoportba az a tizenkét név tartozik, amelyek mellett alakulatuk száma, illetve az elhalálozás teljes dátuma szerepel. Ha a dátumokat összevetjük az Úz völgyében vívott harcok eseményeivel, úgy tűnhet, hogy több katona 1916. október 15. előtt, vagyis azt megelőzően esett el, hogy a térségben egyáltalán harcra került volna sor, ám valójában mindössze arról van szó, hogy Romániában az első világháború idején még a Julián-naptár volt használatban, amely mintegy 13 napot késett a Gergely-naptárhoz képest. Az említett dátumokat a megfelelő módon átalakítva egyértelművé válik, hogy a szóban forgó 12 katona nagyrészt az október 15–28. között vívott mozgóharcok során vesztette életét.

Az elhalálozási dátumok, összevetve a térségben vívott harcok fontosabb eseményeivel

Október 15.

A 10. gyalogezred katonái átlélik a határt.

Október 19–20.

A tízesek elfoglalják a Poiana Uzului.

Október 24.

A román csapatok átveszik a kezdeményezést.

Október 27-28.

A magyar csapatokat a román 4. vadászrezred bevetésével a határig nyomják vissza.

November 2.

Állásharc.

Október 15–17.

Elesett román katonák száma: 5

Október 20.

Elesett román katonák száma: 4

Október 24.

Elesett román katonák száma: 1

November 2.

Elesett román katonák száma: 2

Ilyen kis számok alapján a veszteségi adatok elemzése fölösleges és értelmetlen feladat, mivel azonban jelen esetben éppen a számok képezik vita tárgyát, nézzük meg, milyen következtetések vonhatók le a korabeli beszámolókból az elesettekkel kapcsolatban. Román és magyar történészek egyaránt egyetértenek abban, hogy a térségben vívott harcok során a magyar csapatok október 15-én lépték át a román–magyar határt, 20-ig törtek előre, ezt követően egy rövid időre védelemre rendezkedtek be Poiana Uzului környékén, végül pedig visszaszorultak az akkori magyar–román határ közelébe. A listán szereplő katonák közül öten a magyarok előretörése, négyen pedig a Poiana Uzuluinál vívott harcok idején estek el. Ezek közül talán leginkább az első ötről lenne elképzelhető, hogy magyarok temették el őket, tudnunk kell azonban, hogy harcok nemcsak a völgyben zajlottak – itt tulajdonképpen elakadt a támadás –, hanem a környező magaslatokon is. Katonák és hadtörténészek számára közhelyszámba megy a megállapítás, hogy a harctér – egy sakktáblával ellentétben – ritkán áttekinthető, és ez különösen igaz ebben az esetben, ahol az ellenfelek gyakran igen nehéz, erdős terepen ütköztek össze egymással. Petrik Ernő százados, aki a miskolci 10. honvéd gyalogezred tábori újságjában 1917-ben több-kevesebb részletességgel beszámol a kezdeti időszak harcairól, az október 15-i összecsapások kapcsán például a következőket írja: *„Beküldöttünk 13 oláh foglyot, hogy mennyi pusztult el nyomorultan, ki tudná azt? A mély sziklahasadékok némán őrzik a titkot...”* Október 16-án így folytatódik a beszámoló: *„Hogy milyen nagy volt a veszteségük [a románoké], tényleg nehéz megállapítani. A harc színhelyén a bozótban 80 hullát tudtunk megolvasni. [...] Ezenkívül sok súlyosan sebesült kétségbeesett hörgő nyögése jelzi, hogy a mélységben, a szakadékokban még egyesek élnek, aztán lassan elhallgatnak ők is.”* Az aznapi harcokat követően a zászlóalj, amelyről szó van, biztosan nem temette el a halottakat a helyszínen, hiszen folytatniuk kellett az előretörést, és igen valószínű, hogy ezen a szakaszon erre a későbbiekben sem került sor, ugyanis a román csapatok, hogy visszavonulásukat fedezzék, felgyújtották maguk mögött az erdőt.¹⁷ Az is szinte kizártnak tűnik, hogy az elesett ellenséges katonák közül bárkit is hátraszállítottak volna (az idézett szöveg is csak foglyok hátraküldéséről tesz említést), és hasonló volt a helyzet a tízesektől északra küzdő besztercebányai 16. honvéd gyalogezred vonalán is, ahol pontosan tudjuk, hogy a nehéz terepviszonyok miatt még a zsákmányolt fegyvereket és hadianyagot sem lehetett hátraküldeni.¹⁸

Október 20. után, vagyis azt követően, hogy a magyarok Poiana Uzuluinál védelemre rendezkedtek be, a románok pedig újabb és újabb ellentámadásokat indítottak ellenük, ennél is egyértelműbb a helyzet. Az október 21-én indított ellentámadásról például az 1919-ben kiadott *10-es honvéd naptárban* a következőket olvashatjuk: *„Az ellenség [...] egy gyorsan odavont dandárral ellentámadást kezd. A köd kedvez nekik. Tábori őrsünket visszavetve, szinte néhány száz lépésig meg tudják közelíteni a fővédelmi vonalat, itt azonban a felriasztott és készenlétben álló századok oly pusztító puska- és géppuskatűzzel fogadják az előnyomuló rajvonalakat, hogy azok megállnak.”*¹⁹ Amint az idézett szövegből is látható, a Poiana Uzului környékén zajló harcok során az ellenséges katonákat a magyar vonalaktól viszonylag jelentős távolságra is érthette halálos lövés, olyan terepen, amely soha nem került a magyar csapatok ellenőrzése alá, így az ott elesett katonákat sem temethették el ők. Végezetül nézzük meg, hogyan számol be egy román szerző az október 27–28-i sikeres román ellentámadásról, amely a határ közelébe vetette vissza a magyarokat: *„A megvert ellenség rendezetlenül vonul vissza a teljes*

¹⁷ Petrik Ernő, „Harcaink az Úz völgyében.” Sassy Csaba (összeáll.) *A volt m. kir. Miskolci 10. honvéd gyalogezred világháborús emlékalbuma* (Ludvig István Könyvnyomdája, Miskolc, 1939), 151. old.

¹⁸ Deseő Lajos, *A M. Kir. Besztercebányai 16. Honvéd Gyalogezred története* (Kiadja a volt ezred bajtársi szövetsége, Budapest, 1941), 286. old.

¹⁹ Petrik Ernő, „A 10. ezred hősi harcai a világháború négy esztendeje alatt az orosz-román fronton.” *10-es honvéd naptár 1919* (Budapest, 1919), 57. old.)

arcvonalon, nagyszámú halottat, számos foglyot és nagy mennyiségű hadianyagot hagyva hátra."²⁰ Mindezek alapján kijelenthető tehát: nem tűnik túl hihetőnek, hogy a listán szereplő román katonákat, akik a kezdeti összecsapások során estek el, a magyar csapatok mögötti területen temették volna el, és ugyanez érvényes az állásharcok során életét vesztett két katonára is. Mivel ezek elhalálozási dátumát kivétel nélkül a Julián-naptár szerint jegyezték fel, szinte biztosra vehető, hogy temetésükről a román hatóságok gondoskodtak, neveiket pedig – akárcsak a Poiana Uzului-nál elhantolt bajtársaikét – szintén utólag írták hozzá az úzvölgyiek névsorához.

A számok

Amint az eddigiek alapján láthattuk, az úzvölgyi temetővel kapcsolatos dokumentumok egy részében a temetőben elhantoltak nevei mellett gyakran feltűnnek az itt nyugvó katonákra vonatkozó számadatok is. Ilyen típusú adatsorok, amelyek tulajdonképpen a temetőbeli katonák etnikai hovatartozására vagy állampolgárságára vonatkozóan tartalmaznak információkat, a következő dokumentumokban fordulnak elő:

- a. az 1928. január 18-i nemzetiségi táblázat;
- b. az 1936-os csendőrségi beszámoló;
- c. a 19 román katona nevét tartalmazó dokumentumrészlet;
- d. egy 1985-ös lista (eszerint 149 román hős sírja található az úzvölgyi temetőben);
- e. a temető 1988-ból származó nyilvántartási adatlapja.

A fentebbi dokumentumokat összehasonlítva egyértelműen kiderül, hogy míg az első és az utolsó három adatai között számos egyezést találunk, az 1936-os csendőrségi jelentés teljesen kilóg a sorból, az azonban a különbségek ellenére is kijelenthető: egy kivételével a felsorolásban szereplő összes dokumentum megbízhatóságát illetően merülnek fel kérdőjelek.

A csendőrségi jelentés leginkább abban különbözik a többi forrástól, hogy keletkezését szinte biztosan helyszíni adatfelvétel előzte meg, fontos azonban leszögeznünk, hogy egyrészt ezt nem erre felkészített szakemberek végezték, másrészt pedig maga a jelentés is tartalmaz olyan információkat, amelyek aláássák a benne szereplő adatok hitelességét. A szöveges részből például az derül ki, hogy a felmérést végző csendőrök a magas hó miatt a törött keresztet nem számolták össze, és meglehetősen ellentmondásosak azok az információk is, amelyeket a sírfeliratokra vonatkozóan rögzítettek. Mint tudjuk, az 1926-1927-es centralizálás során a temetőben nyugvó katonák közül 159-et vagy 167-et névleg is azonosítottak, viszont a jelentés készítőinek csak két azonosított katona – egy orosz és egy magyar – sírjára sikerült rábukkanniuk. E két sírt minden logika szerint névvel ellátott síremléknek kellett volna jelölnie, a jelentés egy másik rubrikájában azonban az szerepel, hogy ilyen sír a temetőben nem volt, a keresztteken pedig csak „Egy román hős”, „Egy német hős”, illetve „Egy magyar hős” típusú feliratok szerepeltek. Végezetül összehasonlítottuk a jelentés adatait az 1928-as nemzetiségi táblázat adataival: a román és az olasz katonák számát kivéve szinte semmilyen más egyezést nem sikerült kimutatnunk.

²⁰ Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1919* [A Románia egységesítéséért vívott háború 1916-1919] (Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989. Vol. I.), 403 old.

Az 1936-os jelentés és az 1928-as táblázat adatainak összehasonlítása				
Az 1936-os csendőri jelentés adatai				1928-as táblázat
	Azonosított	Azonosítatlan	Összesen	
Román		12	12	11
Orosz	1	68	69	22
Szerb				3
Olasz	(2 – exhumálták őket)			2
Német		101	101	121
Osztrák		177	177	2
Magyar	1	196	197	794
Összesen	2	554	556	955
Egyéni sírok	1253			
Tömegsír	1 (3 román katona)			

Előfordul azonban a jelentésben egy olyan információ is, ami semmilyen más iratban nem szerepel: az olasz katonákról azt írják, hogy maradványaikat kihantolták és elvitték a temetőből. Arra, hogy az exhumálásról a felmérést végző csendőrök honnan szereztek tudomást, a jelentés nem tér ki bővebben, de feltételezhető, hogy valaki olyantól tudhatták meg, aki az adatfelvétel idején a településen lakott. A dokumentumban egyetlen ilyen személyre történik utalás: róla annyi derül ki, hogy Rascanak hívják, a fűrésztelep hivatalnoka, és hogy önkéntes alapon, fizetés nélkül gondozza a temetőt.

A csendőrségi jelentéstől eltérően a fennmaradó négy dokumentum adatai között számos egyezés mutatható ki, olyannyira, hogy ezek közül három – a 19 román katona adatait tartalmazó lista, az 1985-ös lista, illetve a temető 1988-ból származó adatlapja – majdnem teljesen ugyanazokat az adatokat tartalmazza, mindössze annyi különbséggel, hogy míg az első kettőben az azonosított román katonák száma 149, az utóbbiban ugyanennél a kategóriánál csak 148 katona szerepel (mivel az 1988-as adatlapon olvasható 148 feltehetően elírás eredménye, külön nem került be az alábbi táblázatba). E három dokumentum adatai – néhány részlettől eltekintve – az 1928. január 18-i nemzetiségi táblázat adataival is megegyeznek.

		1928. január 18-i táblázat	Az 1980-as évek dokumentumai*	Különbségek
1	Román	8 (+3 azonosítatlan)	149 (+3 azonosítatlan)	+141
2	Magyar	794	794	
3	Német	121	108	-13
4	Orosz	22	4	-18
5	Szerb	3	3	
6	Olasz	2	2	
7	Osztrák	2	2	
8.	Ismeretlen	242	242	
	Összesen románok nélkül		1155	
	Összesen	1197	1307	(+141-31) 110

A táblázatból világosan látható, hogy az 1928. január 18-ai lista és az 1980-as évek dokumentumainak adatai között tulajdonképpen csak három esetben mutatható ki különbség:

- a. a román katonáknál: az ő számuk 141-gyel nő;
- b. a német katonáknál: az ő számuk 13-mal csökken;
- c. az orosz katonáknál: az ő számuk 18-cal csökken.

Amint már tisztáztuk, az azonosított román katonák száma úgy lett magasabb, hogy 142 nevet hozzáírtak az úzvölgyi temetőben eltemetettek neveihez, a fentebbi két adatsor közötti eltérések azonban ezzel együtt is több mint érdekesek. A táblázatból ugyanis az derül ki, hogy a temetőben állítólag eltemetett katonák összlétszáma annak ellenére is csak 110-zel nőtt, hogy tulajdonképpen 141 román katonát adtak hozzá a többiekhez. Ahhoz azonban, hogy a számok ily módon alakuljanak, 18 orosz és 13 német katonának el kellett tűnnie a dokumentumokból.

Az 1980-as években keletkezett források vizsgálata kapcsán óhatatlanul felmerül a kérdés, miért van szükség olyan adatok elemzésére, amelyekről eleve is sejthető/tudható, hogy hamisak. Elsősorban azért, mert a dokumentumok összehasonlítása nélkül nem teljesen egyértelmű, melyek azok, amelyek már a meghamisított adatok felhasználásával készültek, de van ennek a problémának egy másik vetülete is: amint ebben az esetben is láthattuk, egy adatsort megváltoztatása olyan adatokat is érinthet, amelyek átírását látszólag semmi nem indokolja. A hamis dokumentumok, illetve a meghamisított adatok kiszűrése nélkül pedig könnyen előfordulhat, hogy ezeket hitelesekként fogadjuk el.

Az úzvölgyi temető és a második világháború

Amint az eddigiekből láthattuk, az úzvölgyi temető története nemhogy nem zárult le az első világháború végén, de az 1926-1927-es évben a sírkert területén további katonák maradványait hantolták el, az 1980-as években pedig valamilyen okból kifolyólag újra elővették a temetővel kapcsolatos dokumentumokat, sőt át is írták azokat. E két esemény között sor került azonban egy harmadikra is – nevezetesen a második világháborúra –, amely jelentőségében messze felülmúlta a korábban említetteket, és amely során az Úz völgye ismét hadszínterré változott. Az ONCE által közzétett rövid tanulmány szerint ebben az időszakban is hantoltak el a temetőben olyan katonákat, akik a környéken estek el, ahhoz azonban, hogy az idevágó dokumentumokkal foglalkozhassunk, előbb a térségben lezajlott eseményeket kell röviden áttekintenünk.

A második világháború során az Úz völgyében vívott harcokra azt követően került sor, hogy Románia 1944. augusztus 23-án szövetségesi rendszert váltva átállt a szovjetek oldalára. A Vörös Hadsereg alakulatai – a 7. gárdahadsereg lövészcsapatai, a 23. harcokosi hadtest 34 páncélosa és az 5. gárda-lovashadtest erői – augusztus 26-án, a délelőtti órákban érték el a völgyet, illetve az akkori magyar határt, és mintegy két óra leforgása alatt leküzdötték a 11. határőr zászlóalj állásait, illetve a patakszűkület keleti szájában levő 32/1. erődcsájadot. Amint Illésfalvi Péter, Szabó Péter és Számvéber Norbert kutatásaiból tudjuk, a magyar csapatok már déli 12 óra körül megkezdték az a visszavonulást az Úz völgyétől mintegy 15 km-re nyugatra fekvő Aklos felé. Hogy a bekerítést elkerüljék, a későbbiek folyamán ugyancsak a visszavonulás mellett döntöttek a 11. székely határőr zászlóalj azon részei is, amelyek a Magyaros-tetőn voltak védelemben, azonban a Csobános völgye felé leereszkedő csoporton szovjet lövészek ütöttek rajta. A nap mérlege nem volt túl biztató a magyarok számára: estére a völgy védelmét ellátni hivatott zászlóalj minden eleme visszavonulóban volt, ráadásul a nap folyamán a csapattest gyakorlatilag teljes nehézfegyverzetét elvesztette (a nehézfegyverzetbe a géppuskák, aknavetők és páncéltörő ágyúk tartoztak). A már említett három hadtörténész kutatásaiból az is kiderül, hogy ezen a napon az Úz és a Csobános völgyében nem harcoltak német kötelékek, a következő napok során pedig a szemben álló felek csapatai nem a mai temető, hanem az Aklos térségében ütköztek össze egymással.²¹

Az Úz völgyében vívott harcok kapcsán Sylvester Lajos sepsiszentgyörgyi újságíró munkásságának köszönhetően számos olyan beszámoló is fennmaradt, amelyet a korabeli események szemtanúi vetettek papírra vagy mondtak el az említett újságírónak. Amint ezekből megtudjuk, a völgyben azt követően került sor a halottak eltemetésére, hogy a front már továbbvonult; a feladatot pedig, ami a civil halottak, illetve az elesett magyar és német katonák nagy száma miatt mintegy két hetet vett igénybe, az oroszok hadifoglyokkal végeztették el.²² „Ahol megkaptuk a mi halottainkat – emlékezik a temetés menetére az egyik résztvevő –, ott mellette ástunk egy ásónyomot, belefördítöttük a tetemet, s amit kiástunk, azt rálapátoltuk.”²³ Az orosz hadsereg elvonulása után az ideiglenes sírokba temetett magyar katonák némelyikét hozzátartozóik kihantolták, hazavitték, és egykori lakóhelyük közelében temették el őket.²⁴

A kérdést, hogy a második világháború idején az úzvölgyi sírkertbe is temettek-e újabb elesett katonákat, az ONCE által közzétett rövid tanulmány két dokumentumra támaszkodva

²¹ Illésfalvi Péter-Szabó Péter-Számvéber Norbert, *Erdély a hadak útján 1940–1944* (Budapest, 2005), 75-76 old.

²² Az, hogy voltak-e oroszok is a halottak között, az áttekintett forrásokból nem derül ki egyértelműen, feltételezhető azonban, hogy az oroszok korábban összeszedhették saját elesett katonáikat.

²³ Sylvester Lajos, *Úz-völgyi hegyomlás* (H-Press Kft, Sepsiszentgyörgy, 1996), 87. old.

²⁴ Szöts Dániel, *Sohasem felejttem el* (Albert, Sepsiszentgyörgy, 1999), 43 old.

igyekszik megválaszolni. E dokumentumok egyike a temető 1988-ból származó nyilvántartási adatlapja, amelyről a korábbiakban már esett szó, és amely kapcsán a tanulmány szerzői arra a következtetésre jutnak, hogy az ezen szereplő 108 német katona az 1944. augusztusában vívott harcok következtében kerülhetett a temetőbe. Ez azért meglehetősen furcsa, mert egyrészt az úrlapon a 2. pontnál éppen azt tüntették fel, hogy a 3. pontnál felsorolt katonák – köztük a németek is – 1916-ban estek el, másrészt pedig – amint ezt korábban kimutattuk – a 108-as szám az 1920-as években született dokumentumok átírása során jött létre úgy, hogy az első világháborúban elesett katonák számát valamikor az 1980-as években 121-ről 108-ra javították.

A következő, ezúttal csak német katonák elhantolását igazoló dokumentum a Román Vöröskeresztől származik. Dátum (mint ahogy ez más esetben is előfordult) ezen az iraton sem szerepel, ezúttal viszont legalább annyit megtudunk a szövegből, hogy valamikor a hetvenes években keletkezhetett (az eredetiben ez így jelenik meg: *documente „datate la nivelul anilor '70”*). Maga a dokumentum 27 azonosított és 13 azonosítatlan német katonára vonatkozóan tartalmaz információkat, akiket elvben a második világháború idején hantoltak el az úzvölgyi temetőben. Az azonosított katonák közül 15 esetében az elhalálozás teljes dátumát – nap, hónap, év – kiírták, 12-nél pedig csak évszámot tüntették fel. E dátumokat szemügyre véve látható, hogy a felsorolt katonák közül három – Hermann Gorseling, Ludwig Holtewert és Otto Lenth – már júniusban, illetve júliusban elhalálozott, tehát jóval azelőtt, hogy a szovjetek elől visszavonuló német csapatok egyáltalán elérték volna az akkori Magyarország határait. Az adatsorok ezen kívül az egyes sírokra vonatkozóan is tartalmaznak információkat: a listán szereplő első katona, Anton Frank neve mellett például a sírhely azonosítójaként a H-16 jelzés szerepel. A tény, hogy a parcellákat betű, a sírhelyeket pedig szám jelöli, azt sugallja: egy pontosan strukturált, világosan feltérképezett temetővel van dolgunk, amelyben – ha feltételezésünk helyes – legalább nyolc, az ábécé betűiről elnevezett parcella található. Amennyiben az úzvölgyi temetőnek valóban létezett ilyen felosztása, arról valamiféle alaprajznak is kellene tanúskodnia, efféle dokumentumot azonban egyelőre nem hoztak nyilvánosságra. Nem történik említés második világháborús német katonasírokról azokban az iratokban sem, amelyek a kommunizmus idején keletkeztek. Ettől függetlenül természetesen nem kizárt, hogy léteztek ilyenek, azonban fölöttébb valószínű, hogy a temető területén ma már nem található a második világháború idején elhantolt német katona: amint a Hargita Népe című napilap néhány cikkéből kiderül, 2015 júliusában (vagy valamikor ezt követően) a Volksbund für Deutsche Kriegersgräberfürsorge alapítvány megbízásából ezeket Hargita megye egész területén exhumálták, maradványaikat pedig egy Iași-i temetőbe szállították át.²⁵

Következtetések

Mielőtt bármiféle következtetést levonhatnánk, néhány fontos kérdést tisztáznunk kell a temetővel kapcsolatos dokumentumok elemzését illetően. Amint láttuk, e dokumentumok nem kutatás során kerültek elő, hanem úgy, hogy egy hivatal tárta őket a nagyközönség elé. Bár természetesen kényelmesebb így jutni forrásokhoz, mint levéltárakban ülve dossziékat lapozgatni, azt is látni kell, hogy ilyen esetekben a kutató kénytelen abból dolgozni, amit kap, ráadásul még azokat a szempontokat sem feltétlenül ismeri, amelyek szerint a rendelkezésére

²⁵ Erről bővebben lásd: Forró-Erős Gyöngyi, „Kiürítették a németek a haditemetőt.” *Hargita Népe*, 2015. július 11., illetve Daczó Dénes, „Kihantolás utáni számháború.” *Hargita Népe*, 2015. augusztus 5. Amint e cikkekből kiderül, Gergely András, Csikszentmárton polgármestere megtagadta, hogy az említett falu területén elhantolt német katonákat exhumálják, arról azonban nem esik szó, hogy ugyanezt az úzvölgyi temető kapcsán is megtette volna.

bocsátott anyagot összeállították. Ugyanez vonatkozik az egyes dokumentumokra is: amennyiben egy adott iratnak csak egy részletét hozzák nyilvánosságra, szinte lehetetlen kideríteni róla, hogy kik, miért és mikor hozták létre a teljes iratot, holott láhattuk, adott esetben ezek az információk igen nagy jelentőséggel bírnak a forrásokban szereplő adatok értelmezése során. Problémát jelenthet az is, hogy a kutató csak az adott forrásokra támaszkodhat; arra, hogy az ezek kapcsán felmerülő kérdéseket további kutatással próbálja tisztázni, nincs lehetősége. Mindezek a tényezők óhatatlanul befolyásolják a vizsgált iratanyagra vonatkozó megállapítások érvényességét is.

Az első ilyen megállapítás a temetőben található sírok számára vonatkozik. Amint láttuk, a különféle dokumentumokban négy különböző számadat is megjelenik:

a temetőrendezés során készült alaprajz:	1143;
az 1928. január 18-i nemzetiségi táblázat:	1197;
az 1936-os csendőrségi beszámoló:	1254;
az 1980-as években létrejött dokumentumok:	1306.

Arra vonatkozóan, hogy az 1928. január 18-i nemzetiségi táblázatban miért szerepel az alaprajzhoz képest 54-gyel több sír, semmilyen ismert forrás nem szolgál magyarázattal, az 1936-os jelentés kapcsán pedig egyértelmű, hogy a benne szereplő adatokat nem pontosságra törekedve, hanem inkább tájékoztató jelleggel rögzítették, ráadásul az adatfelvételt sem szakemberek végezték. Mivel az 1980-as évek dokumentumairól pontosan tudjuk, hogy meghamisították őket, az eddig ismert források közül a temetőben található első világháborús sírok számát illetően az 1926–1927-es alaprajz tekinthető a leghitelesebbnek. Azt a kérdést, hogy a temetőben vannak-e második világháborús sírok is, kizárólag a közzétett források alapján megválaszolni nem lehet (különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a közelmúltban végrehajtott áttemetések, amelyekről a korábbiakban már történt említés, minden valószínűség szerint az úzvölgyi sírkertet is érintették).

A temetőben nyugvó román katonákra vonatkozóan szintén meglehetősen töredékes információkkal rendelkezünk, ráadásul ezek mindössze egyetlen dokumentumból, az eléggé hiányos és pontatlan áttemetési naplóból származnak. Amint láttuk, az ebben románként feltüntetett hét katona közül kettő alakulataként a 11. ezredet – minden valószínűség szerint a magyar munkácsi 11. honvéd gyalogezredet – jelölték meg, ők tehát az osztrák–magyar hadsereg, ezen belül pedig a magyar királyi honvédség kötelékében harcolva estek el, egy további katonáról pedig tudjuk, hogy elhalálzásakor oroszként vezették be a halotti anyakönyvbe. Emellett az is ismeretes, hogy az említett két honvéd egyikét – Horcic vagy Harcsik Mihályt – a magyar hatóságok eltemetéskor magyarként, a románok az áttemetéskor románként azonosították. Horcic/Harcsik és Lusin/Lusicz példája tökéletesen illusztrálja, hogy a naplóban románként szereplő hét katona nemzetiségének megállapításához további kutatásra van szükség. Fontos azonban leszögeznünk, hogy amennyiben az említett katonák esetét jogi szempontból vizsgáljuk, az etnikai hovatartozás jóval kisebb jelentőséggel bír, mint gondolnánk: a 379/2003-as román törvény 2. cikkének (1) bekezdése értelmében ugyanis háborús hősnak az a személy tekinthető, aki egy adott állam polgáraként, az illető állam hadseregében teljesített önkéntes vagy kötelező katonai szolgálata során esett el. Mindezeket figyelembe véve jogi szempontból Horcic/Harcsik akkor is magyar katonának számítana, ha biztosan tudnánk róla, hogy román etnikumú volt, és ugyanez vonatkozik Morduminecheire is. A fennmaradó négy katona, azaz Cosma Gheorghe, Grimu Mihai, Roman Mihai és Stan Rotaru esetében egyetlen eddig vizsgált dokumentumban sem jelenik meg semmiféle alakulat – róluk

tehát egyszerűen nem állapítható meg, hogy mely ország hadseregében harcolva érthette őket a halál (az etnikai hovatartozásukra vonatkozó információk megbízhatóságáról pedig már volt szó a korábbiakban). Egyéb olyan dokumentum, amely más forrásokkal is összevethető adatokat tartalmazna a temetőben elhantolt román katonák számát illetően, mindeddig nem került elő.

Az áttekintett forrásokból az is kiderül, hogy a nyolcvanas évektől kezdődően a román hatóságok többször is foglalkoztak a pusztulófélben levő temető kérdésével. Az első átfogóbb felújítás terve 1980-ban merült fel, az évtized közepén pedig újra napirendre kerülhetett a probléma: valószínűleg éppen ebben a folyamatban lett volna valamiféle szerepe annak a listának is, amelyhez a Poiana Uzului-nál elesettek nevét is hozzácsapták. A temető 1988-ból származó nyilvántartási adatlapja szintén tartalmaz a sírkerttel kapcsolatos tervekre vonatkozó utalást: ezek szerint a felújítás vagy a sírok elköltöztetése (sic!) a jelentés készítésének évére, 1988-ra volt beütemezve.²⁶ Amint a román honvédelmi minisztérium egy 1994. október 19-i keltezésű leveléből kiderül, a kérdés legalább egyszer a kommunizmus bukását követően is előkerült: ezúttal egy olyan nagyobb szabású beruházás részeként kívánták volna rendbe tenni a temetőt, amely valószínűleg a régió egyéb katonai vonatkozású létesítményeit is érintette volna (e terv részletei nem ismertek).²⁷ Mindebből azonban semmi nem valósult meg; a sírkertet végül Csíkszentmárton község és különféle civil szervezetek újították fel a magyar állam támogatásával, az első román beavatkozásra pedig, amely során az 52 betonkeresztet és az emlékművet felállították, csak ezt követően, 2019 tavaszán-nyarán került sor.

A június 6-i incidenseket követő nyilatkozatok alapján úgy tűnik, a temető újabb átalakításoknak néz elébe, amely során nemzetközi jellegét kívánják kidomborítani, de annak ellenére, hogy e kijelentést már Románia jelenlegi miniszterelnöke is többször elismételte, nem teljesen egyértelmű, pontosan mit is takar. A kérdőjelek egy része azokra a katonákra vonatkozik, akik valószínűleg nincsenek a temetőben. Amint láttuk, az ONCE közleménye 108 olyan második világháborús német katonával is számol, akik soha nem léteztek, így tehát nem is lehetnek Úzvölgyben elhantolva, azt a 40 főt pedig, aki a vöröskeresztes dokumentumokban is megjelenik, 2015-ben minden valószínűség szerint átvitték Iași-ba. Miattuk tehát aligha lehet nemzetközi a temető.

Számos kérdés felmerül azon katonák kapcsán is, akiket viszont az első világháború vagy a temetőrendezés folyamán biztosan itt temettek el. A román levéltári források alapján a több mint ezer sír közül csak 167-ről tudható pontosan, kinek a maradványait foglalja magába, az áttemetési napló és az 1928. január 18-i nemzetiségi táblázat adatai pedig mindössze a román, olasz és szerb katonákat illetően mutatnak egyezést. Ez annyit jelent, hogy 3 fő kivételével minden román és szerb katona sírjának a helye szerepel a temető alaprajzán, tehát ezeket feltehetőleg a helyszínen is lehet majd azonosítani.²⁸ (A dokumentumokban szereplő két olasz azért maradt ki az utóbbi felsorolásból, mivel velük kapcsolatban felmerült, hogy maradványaikat még a második világháború előtt elvitték a temetőből.) Egészen más a helyzet azonban a magyar, német, osztrák és orosz katonákat illetően. Az osztrákokról például tudjuk, hogy egy teljes parcellájuk volt, de a román hatóságoknak mindössze két ilyen

²⁶ Lásd a 10. pontnál:

<https://once.mapn.ro/app/webroot/fileslib/upload/files/Documentare/Valea%20Uzului/Anexa%205.pdf>
(Letöltve: 2019. 06. 15.)

²⁷ Az idevágó dokumentumot Toró Attila kérte ki a román Képviselőház sajtóosztályától. A kérés iktatási száma: 6a/210E/20.06.2019.

²⁸ Fontos leszögezni, hogy a kijelentés csupán arra vonatkozik: e sírhelyek azonosítására van némi esély. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy kizárólag az alaprajzra támaszkodva az azonosítás megbízható módon nem végezhető el.

nemzetiségű/állampolgárságú katonát sikerült azonosítaniuk (a magyarok által azonosított 61-gyel szemben). Mindezt figyelembe véve nem túl sok lehetőség kínálkozik az osztrák sírok megjelölésére: vagy csupán a két ismert sírt jelölik meg, és legkevesebb 61 katona esetében eltekintenek ettől, vagy a parcella minden sírjára az osztrák hős felirat kerül – annak ellenére, hogy más nemzetiségű katonák is lehetnek ott eltemetve (az áttemetési napló szerint például Morduminechei Gheorghe sírja is az említett parcellában található). Sorra vehetnénk a magyar, német és orosz katonákat is, de talán a fentebbi példákából is világosan látható: alaposabb kutatás, illetve a temető (legalább részleges) feltárása nélkül a sírkert hiteles felújítása aligha lehetséges.

Végül a sokat emlegetett nemzetközi jelleg kapcsán ki kell térnünk a számok kérdésére is. Amint az 1928-as táblázatból láthattuk, az újratemetés során 955 katona esetén rögzítettek nemzetiségre/állampolgárságra vonatkozó adatokat, amelyekből valóban az derül ki, hogy mindazok, akik ma a temetőben nyugszanak, hét nemzetiségi/állampolgársági kategóriába sorolhatók. Ha a magyarokat nem számítjuk, a fennmaradó hat kategóriába körülbelül 161 katona – az itt elhantoltak 17 %-a – tartozik. Természetesen az ellen senkinek sem lehet kifogása, hogy az ő esetükben megjelölésre kerüljön, mely állam polgáráként vesztették életüket. Rajtuk kívül azonban a sírkertben nyugvók közül 794-et a román hatóságok is magyarként azonosítottak; ők az itt elhantoltak mintegy 83 %-át teszik ki. Bárhogy nevezzék is tehát az úzvölgyi temetőt, ez aligha változtat azon a tényen, hogy a nyilvánosságra hozott román levéltári dokumentumok szerint az itt található sírok több mint háromnegyedében magyar katonák alusszák örök álmukat.

Melléklet: a hadszíntérturizmus mint lehetséges kiút

Az úzvölgyi temető felújítására vagy hasznosítására vonatkozó tervek mindeddig egy adott nemzeti narratíva érvényesítésének jegyében születtek, érdemes azonban megvizsgálnunk a kérdést egy másik szemszögből, nevezetesen a hadszíntérturizmus szemszögéből is.

A téma kutatásával foglalkozó szakemberek úgy vélik, az egykori harcterek számos történelmi korban bírtak valamiféle vonzerővel – Nagy Sándor állítólag Ázsia meghódításáért folytatott hadjáratát is megszakította azért, hogy Trója romjait megnézhesse –, az efféle tevékenység azonban az első világháborút követően vált igazán tömegjelenséggé. A látogatók eleinte inkább kegyeleti okokból, elesett vagy eltűnt hozzátartozóik nyomdokain járva keresték fel az egykori csaták színhelyeit, amelyek közé az 1960-as évektől kezdődően fokozatosan a második világháborús csatateretek is bekerültek, a későbbiekben pedig valószínűleg az egyre nagyobb számban megjelenő háborús témájú könyvek, filmek, illetve a különféle évfordulók is hozzájárultak valamelyest az egykori harcmezők ismertségének kialakulásához. Ma már egy-egy népszerűbb helyen – ilyen például Gettysburg, az amerikai polgárháború egyik csataterete – évente akár több mint hárommillió turista is megfordul.²⁹ Természetesen nem kizárólag csak az egykori harcterek tartoznak a hadszíntérturizmus kedvelt célpontjai közé, hanem mindaz, amit a témával foglalkozó egyik kutató, Irimiás Anna hagyományos emlékhelyeknek nevez. Ilyen emlékhelyeknek minősülnek a haditemetők is.³⁰

²⁹ Stephen Thomas Miles, *Battlefield tourism: meanings and interpretations*. PhD Thesis [Hadszíntérturizmus: jelentések és értelmezések. PhD disszertáció] (University of Glasgow, 2012), 4-5 old. <http://theses.gla.ac.uk/3547/1/2012milesphd22.pdf>, (Letöltve 2019. 06. 15.)

³⁰ Irimiás Anna, „A katonai emlékhelyek turisztikai potenciáljának vizsgálata Észak-Olaszországban.” *Földrajzi Közlemények*, 137. 2. (2013), 158. old. A kérdés székelyföldi vonatkozásairól lásd: Horváth Alpár, „A bunkerturizmus lehetőségei Gyergyóban. Értelmezési kérdések.” *Gyergyói Szemle*, I. évfolyam, 1. sz. (2015), 53-62 old.

Mint láttuk, az Úz völgyének az ilyen szempontból is hasznosítható történeti öröksége nagyrészt a két világháborúhoz kapcsolódik. Az egyik legjelentősebb első világháborús helyszín kétségkívül az Úzvölgy településen létrejött temető, azonban korántsem az egyetlen: a 39. hadosztály egyik ezredének³¹ katonái a háború ideje alatt egy kis kápolnát is építettek a térségben, emellett pedig léteznek a völgyben a román félhez kapcsolódó emlékművek is – ilyen például az a kereszt, amelyet a környékbeli harcok román veteránjai emeltek elesett bajtársaik tiszteletére, és amelynek közelében az egyik egykori állás helyszínét ugyancsak megjelölték (ez az ún. Coadă Lacului-nál található emlékmű). Az itt vívott harcokról a konkrét látnivalókon kívül is számos információval rendelkezünk: maguk a résztvevők is meglehetősen sokat írtak róluk, de több hadtörténeti munka is született, amely ugyancsak ezzel a témával foglalkozik.

Az első világháborús emlékekkel szemben, amelynek jelentős részét főként a hősi halottakkal kapcsolatos létesítmények teszik ki, a második világháborús örökség sokkal inkább a harci cselekményekhez kapcsolódik: a völgyben ma is állnak a székely határország laktanyájának barakkjai, a térség legérdekesebb látnivalója pedig kétségkívül az egykori völgyzáró erőd, amelynek története szintén meglehetősen jól dokumentált: amint Szabó József János írja, nincs az Árpád vonalnak még egy olyan völgyzára, amely kapcsán ennyi visszaemlékezés összegyűlt volna.³²

Az Úz völgye tehát meglehetősen változatos katonai örökséggel bír, felmerül azonban a kérdés, hogy a meglévő attrakciók elégségesek-e a térség ilyen jellegű fejlesztéséhez. Úgy tűnik, igen. A hadszínterturizmus európai gyakorlata azt mutatja, hogy a turisztikai marketingszervezetek eleve azokat az emlékhelyeket részesítik előnyben, amelyekről feltételezhető, hogy nagyobb érdeklődésre tarthatnak számot: Nyugat-Európában például az első világháborúra való emlékezésnek már számos olyan állomáshelye alakult ki, amelyeket a minden évben megrendezésre kerülő megemlékezéseken zarándokok és turisták tömegei keresnek fel. Ezek némelyike saját szuvenírbolttal, kávézóval, esetleg információs- és kutatóközponttal rendelkezik, mások közelében pedig olyan, akár több nemzetiséget megszólító múzeumok létesültek, amelyek a térségben vívott harcok katonai és történelmi emlékeit gyűjtik össze és mutatják be interaktív módon.³³

Az ún. disszonáns örökségek kategóriájába sorolt katonai örökségek hasznosítása azonban korántsem egyszerű feladat: „*ami egyik társadalmi csoportnak identitásbeli támasz, a büszkeség és a »mi« és »miénk« tudat forrása – írja ennek kapcsán Horváth Alpár –, más csoportok számára – akár az ismeretlenség okán – a bizalmatlanság és ellenséges viszonyulás kiváltója is lehet. Az örökségi értékek többes értelmezése és ennek megfelelően körültekintő kommunikálása azért is kényes kérdés, mert az egykori katonai objektumok szimbólumokkal terheltek, a kis történetek nagyobb történetek kontextusában az egykori szembenállás, az ellenséges viszony emlékezetét hordozzák.*”³⁴

Már-már közhelyszámba megy a megállapítás, hogy Nyugat-Európában az efféle feszültségek feloldásában a történettudomány is igen fontos szerepet játszott. E tekintetben leginkább azokat az 1960–1970-es években megjelent munkákat kell kiemelnünk, amelyek az egyszerű katonák világháborús tapasztalataira építettek, illetve elsősorban a háború okozta társadalmi

³¹ A munkácsi 11. honvéd gyalogezredről van szó.

³² Szabó József János, *Árpád-vonal. A Magyar Kiarlyi Honvédség védelmi rendszere a Keleti-Kárpátokban 1940–1944* (Timp Kiadó, Budapest), 224 old.

³³ Irimiás, i. m. 158. old.

³⁴ Horváth, i. m. 59 old.

konfliktusok tanulmányozására összpontosítottak, és amelyekben a háborús felelősség kérdése helyett egyre inkább a háború okai és a hadicélok vizsgálata, továbbá a megbékélés lehetőségei kerültek a figyelem előterébe.³⁵ Szarka László szerint ahhoz, hogy a háborús felelősség kérdésének egyoldalú megközelítése fokozatosan érvényét vesztesse, a történelmi emlékezet szakszerű kutatása is jelentős mértékben hozzájárult. „*Ahol a front mindkét oldalán milliók váltak a világhatalmi törekvések áldozatává – írja –, mára már tarthatatlanná vált a háborús felelősséget kizárólag a központi hatalmak, mindenek előtt Berlin, Bécs és Budapest, az angolok által megvetően hunoknak nevezett németek és közép-európaiak rovására írni. Az első világháború történelmi értékelésében mára a nagyhatalmak közös felelőssége jelenti a lehetséges közös megközelítések alapját.*”³⁶

A nyugat-európai recept román–magyar viszonylatban aligha alkalmazható mechanikusan, különösen ha azt is tekintetbe vesszük, hogy például az úzvölgyi konfliktusnak sem feltétlenül a háborús felelősség kérdéséhez van köze. Jelen tanulmányban arra a kérdésre sem tudunk egyértelmű választ adni, hogy e konkrét esetben mit kellene tenni a feszültségek semlegesítése érdekében. Zárásként mindössze arra vállalkozhatunk, hogy nagyon röviden kitérünk egy olyan ország – jelesül Írország – példájára, ahol az első világháború időszakával, illetve az ország függetlenségének kivívásával kapcsolatos megemlékezések szervezésekor a háborús felelősség kérdésénél jóval bonyolultabb problémákra kell tekintettel lenni.

Amint ismeretes, az írek a Brit Birodalom részeként vettek részt az első világháborúban, emellett azonban ugyanebben az időszakban indult be az a folyamat is, amely egyrészt a független Ír Köztársaság kialakulásához, másrészt az ír sziget megosztásához vezetett, és amelyhez nem csupán az angolok elleni küzdelem, hanem az egy éven át tartó ír polgárháború emlékezete is kapcsolódik. Mindez főként Észak-Írország szempontjából bír különös fontossággal, ahol az említett időszakból eredeztethető ellentétek még a közelmúltban is követeltek halálos áldozatokat.

A független Ír Köztársaság létrejöttének százéves évfordulója alkalmából 2019–2023 között számos rendezvényre kerül majd sor. Amint az ír kulturális minisztérium weboldaláról értesülhetünk, ezek szervezése során azt tartják szem előtt, hogy az ország történetének e komplex időszakára megfelelő módon, arányosan, tisztelettel és a különféle érzékenységek figyelembevételével emlékezzenek. Ennek szellemében a rendezvények igyekeznek a korszak jelentős történéseinek megértését úgy elősegíteni, hogy mindeközben elismerik: a közös történelmi tapasztalat olyan, egymástól merőben eltérő narratívák és emlékek kialakulásához vezetett, amelyek a mai napig meghatározzák, hogy a különféle közösségek tagjai hogyan látják ugyanazt az eseményt.³⁷

Az ír példa lényege tehát a különféle emlékezetek megközelítésében rejlik. Amint Pók Attila korábban már idézett tanulmányában megfogalmazza, a történelmi vonatkozású megbékélések lehetőségeit és korlátait sokkal inkább e megközelítések – szakszerűbben: emlékezetpolitikák – határozzák meg, mint maguk a múltbeli események. „*Minden előtörténetet utólag írunk – folytatódik a gondolat –, és akár világraszóló konferenciával, akár kőbe vésve próbálunk konszenzust reprezentálni egy-egy múltbeli esemény vagy sors értékelése kapcsán, ha az adott*

³⁵ Pók Attila, „Az első világháború értelmezésének fő tendenciái 100 évvel a szarajevói merénylet után.” *Múltunk*, 1. sz. (2015), 25-26 old.

³⁶ Szarka László, „Minden Egész eltörött... A Nagy Háború magyarországi emlékezetének sajátosságai.” *Tempevölgy*, 7. évf. 3. sz. (2015.), 85 old.

³⁷ <https://www.chg.gov.ie/about/special-initiatives/commemorations/decade-of-centenaries/>

*társadalmi-politikai közeg megosztott, az emlékezés nem megbékéléshez, hanem konfrontációhoz vezet.*³⁸

A szerzőről: Magyarosi Sándor, az írországi Maynooth University doktorandusza, ahol hadtörténetből és stratégiai tanulmányokból szerzett mesteri fokozatot. Korábban a Central European University-n is tanult. Fő kutatási területe az első és a második világháború, különös tekintettel az egyszerű katonák harctéri tapasztalataira.

BIBLIOGRÁFIA

Az elemzéshez felhasznált dokumentumok forrásai

Az ONCE által közzétett dokumentumok:

<https://once.mapn.ro/pages/view/175> (Letöltve: 2019. 06. 20.)

Az 1985-ös dokumentumok:

<https://www.facebook.com/cultuleroilorbacau.bacau/posts/1152053194975316>

(Letöltve: 2019. 06. 20.)

Az úzvölgyi temetőben elhantolt katonák adatbázisa:

<https://hargitamegye.ro/uzvolgye/haditemeto/hirek/az-uzvolgyi-temetoben-nyugszanak.html?fbclid=IwAR0j7FBWMJXKY-W0w8SbmvqztPiK7dVFNTsNuEOUayQdiO3wp9oNqBRshtQ> (Letöltve: 2019. 06. 20.)

Az ONCE által közzétett egyes dokumentumok lelőhelye

A temető 1926–1927-es alaprajza

<https://once.mapn.ro/app/webroot/fileslib/upload/files/Documentare/Valea%20Uzului/Anexa%201.pdf>

Az áttemetési napló:

<https://once.mapn.ro/app/webroot/fileslib/upload/files/Documentare/Valea%20Uzului/Anexa%203.pdf>

Az 1928. január 18-i nemzetiségi táblázat:

<https://once.mapn.ro/app/webroot/fileslib/upload/files/Documentare/Valea%20Uzului/Anexa%202.pdf>

---

³⁸ Pók, i. m. 39 old.

Az 1936-os csendőrségi jelentés:

<https://once.mapn.ro/app/webroot/fileslib/upload/files/Documentare/Valea%20Uzului/Anexa%204.pdf>

Az úzvölgyi temetőben eltemetett 19 román katona nevét tartalmazó dokumentumrészlet:

<https://once.mapn.ro/app/webroot/fileslib/upload/files/Documentare/Valea%20Uzului/Anexa%207.pdf>

A Poiana Uzului-nál eltemetett román katonák névsora:

<https://once.mapn.ro/app/webroot/fileslib/upload/files/Documentare/Valea%20Uzului/Anexa%208.pdf>

Egy dokumentumrészlet, amelyből kiderül, hogy a Poiana Uzului-tól exhumált katonák maradványait Comănești-en temették újra:

<https://once.mapn.ro/app/webroot/fileslib/upload/files/Documentare/Valea%20Uzului/Anexa%209.pdf>

A temető 1988-ból származó nyilvántartási adatlapja:

<https://once.mapn.ro/app/webroot/fileslib/upload/files/Documentare/Valea%20Uzului/Anexa%205.pdf>

A temetőben a második világháború idején eltemetett német katonákra vonatkozó dokumentum:

<https://once.mapn.ro/app/webroot/fileslib/upload/files/Documentare/Valea%20Uzului/Anexa%206.pdf>

Felhasznált irodalom

Daczó Dénes, 'Kihantolás utáni számháború' In: *Hargita Népe*, 2015. augusztus 5.

Deseő Lajos, *A M. Kir. Besztercebányai 16. Honvéd gyalog ezred története* (Kiadja a volt ezred bajtársi szövetsége, Budapest, 1941).

Forró-Erős Gyöngyi, 'Kiürítették a németek a haditemetőt' In: *Hargita Népe*, 2015. július 11.

Gottfried Barna, „Háborús békeség – A m. kir. 10. (miskolci) honvédgyalozezred Erdélyben (1917. március – 1917. augusztus)” *Székelyföld*, XXI. Évf., 6. sz. (2017 június), 98-123 old.

Horváth Alpár, „A bunkerturizmus lehetőségei Gyergyóban. Értelmezési kérdések.” *Gyergyói Szemle*, I. évfolyam, 1. sz. (2015), 53-62 old.

Illésfalvi Péter-Szabó Péter-Számvéber Norbert, *Erdély a hadak útján 1940-1944* (Budapest, 2005).

Irimiás Anna, „A katonai emlékhelyek turisztikai potenciáljának vizsgálata Észak-Olaszországban.” *Földrajzi Közlemények*, 137. 2. (2013), 153-163 old.

Kirişescu, Constantin, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1919* [A Románia egységesítéséért vívott háború 1916-1919] (Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1989. Vol. I.),

Petrik Ernő, „A 10. ezred hősi harcai a világháború négy esztendeje alatt az orosz-román fronton.” *10-es honvéd naptár 1919* (Budapest, 1919), 19-63 old.

Petrik Ernő, „Harcaink az Úz völgyében” In: Sassy Csaba (összeáll.) *A volt m. kir. Miskolci 10. honvéd gyalogezred világháborús emlékalbuma* (Ludvig István Könyvnyomdája, Miskolc, 1939), 151-161 old.

Pók Attila, „Az első világháború értelmezésének fő tendenciái 100 évvel a szarajevói merénylet után.” *Múltunk*, 1. sz. (2015), 22-41 old.

Sassy Csaba (összeáll.) *A volt m. kir. Miskolci 10. honvéd gyalogezred világháborús emlékalbuma* (Ludvig István Könyvnyomdája, Miskolc, 1939).

Stephen Thomas Miles, *Battlefield tourism: meanings and interpretations*. PhD Thesis [Hadszínturizmus: jelentések és értelmezések. PhD disszertáció] (University of Glasgow, 2012).

Szarka László, „Minden Egész eltörött... A Nagy Háború magyarországi emlékezetének sajátosságai.” *Tempevölgy*, 7. évf. 3. sz. (2015.), 82-92 old.

Sylvester Lajos, *Úz-völgyi hegyomlás* (H-Press Kft, Sepsiszentgyörgy, 1996).

Szabó József János, *Árpád-vonal. A Magyar Kiarlyi Honvédség védelmi rendszere a Keleti-Kárpátokban 1940–1944* (Timp Kiadó, Budapest),

Szőts Dániel, *Sohasem felejttem el* (Albert, Sepsiszentgyörgy, 1999).